

דרישכונע

פרשת מטות-מסעי, תשע"ח, מספר 1277

בדרך לפענוח משמעות אי-העקיבות בסדר השמות של בנות צלפחד יוסף קליין

אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו.⁴ זאת ועוד, התייעוד המקראי הקדום והבלעדי אודות נישואי בנות לפי סדר לידתן ניכר באמירת לבן "לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה" (בר' כט:כו). האם דברי הרמאי משמשים כעוגן וכקו מנחה למנהגי נישואין לדורות ישרים? אף יעקב התכוון לשאת את רחל הצעירה ולא את לאה, משמע שלדידו היה הדבר מותר.⁵ לא זו אף זו, מסקנת ר' ישמעאל, שהבנות היו שקולות, אינה עולה מהתבוננות בחילופי השמות, שכן שתיים בלבד הוחלפו: נעה ותרצה, ושאר השמות נותרו במיקומם הקבוע בכל שלושת הפסוקים. קושי אחרון זה מביא את בעל ה"תורה תמימה"⁶ להציע, שטיעון השוויון ביניהן מושתת על מידע אחר הגלום בפסוקים. השם של כל אחת מהבנות, פרט לראשונה, כתוב פעם אחת ללא ו"ו החיבור ופעמיים עם ו"ו החיבור, "וידוע כי ו' הנוספת בשמות מורה על טפלות אותו השם לקודם... וכל אות שבתורה בא בדרך נמרץ ובכוונה מיוחדת". אזכורה של כל בת במתכונת זו מלמדת ששקולות היו. מהסברו של בעל ה"תורה תמימה" משתמעת תשובה עקיפה גם לשינוי סדר השמות בפסוקים השונים, שהרי השם האחרון ברשימה חייב לבוא עם ו' החיבור.

בטרם נדון בפתרונות לחלק מההיות, נציע להלן מידע נוסף בסוגיה.

שתי הרשימות הראשונות: עיון בחומש בצמד המילים "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת", כמוזכר ברשימה השנייה (במ' כז:א) מלמד, ששמות הסמוכים לצמד מילים זה ערוכים בהיררכיה כלשהי, והם אינם אוסף אקראי של שמות. במקרים אחדים, הפסוקים עצמם מנמקים את הסדר, כגון: "בְּשֵׁמֹתָם לְתוֹלְדֹתָם".⁷ באחרים, עקרון הסדר ניכר היטב מהתבוננות בטקסט.⁸ יצוין, שביהושע יז:ג כתוב כמו ברשימה הראשונה (במ' כו:ג), בתוספת המילים "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֹתָיו". צמד מילים זה אינו

רשימות בנות צלפחד בתורה:

במדבר כו:לג	מחלה	ונעה	חגלה	מלכה	ותרצה
במדבר כז:א	מחלה	נעה	וחגלה	ומלכה	ותרצה
במדבר לו:יא	מחלה	תרצה	וחגלה	ומלכה	ונעה

עיון ברשימות מלמד על אי-עקיבות בסדר הבנות, בהשוואת שתי הסדרות הראשונות עם האחרונה. נשאלת השאלה באשר לסיבה לכך.¹ חכמי התלמוד² מייחסים לשינוי מגוון משמעויות:

ר' יהודה בר זבידא פתח בהסבר הסדר בפסוק האחרון (לו:יא). לדעתו, ניכרת בו בוודאות היררכית הלידה, בשל אזכור נישואי הבנות לבני דודיהן לנשים, והנוהג הרווח של עריכת נישואין לפי קדימות הלידה.³ עריכת השמות ברשימות הקודמות מוסברת ב"מנאן הכתוב דרך חכמתן", היינו, לפי דירוג חוכמתן, כסדר התייצבותן לפני משה.

ר' ישמעאל סבור שבנות צלפחד שקולות היו, ונראה שמסיק זאת מכתובתן בסדר לא קבוע.

ההסברים האמורים מעוררים תהיות: דירוג הבנות בפסוקים הראשונים לפי חוכמתן מוביל למסקנה, שתרצה הייתה בעלת חוכמה פחותה מכל אחיותיה, דבר הפוגע, לכאורה, בכבודה. הייתכן שהמקרא אפשר זאת? עוד קודם לכך נמנעה התורה מפרסום דבר מגונה: "עיקם הכתוב שמונה

* ד"ר יוסף קליין, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר אילן.

¹ המסורה נתנה סימנים בסדר בנות צלפחד בשלושת המקומות בתורה, וגם בספר יהושע. וזה לשון המסורה הגדולה של כ"י לנינגרד לבמדבר כו:לג (הניקוד אינו במקור): "וְצִלְפַּחַד בִּן חֶפְר (במ' כו:לג) - מַחְלָה וְנֵעָה חֲגֵלָה (ו)מִלְכָּה וְתִרְצָה סִימְנָה מִ'ו'ח'מ'ו'; וְלִצְלַפְחָד בִּן חֶפְר (יה' יז:ג) - מַחְלָה וְנֵעָה חֲגֵלָה מִלְכָּה וְתִרְצָה סִימְנָה מִ'ו'ח'מ'ו'; וְתִקְרַבְנָה (אלעזר הכהן) (במ' כז:א) - מַחְלָה נֵעָה וְחֲגֵלָה וּמִלְכָּה וְתִרְצָה סִימְנָה מִ'ו'ו'ו'; וְתִהְיֶינָה (במ' לו:יא) - מַחְלָה תִרְצָה וְחֲגֵלָה וּמִלְכָּה וְנֵעָה סִימְנָה מִ'ו'ו'ו'". הסימנים משקפים גם את שינוי סדר בנות צלפחד, אך מטרתם העיקרית היא לדאוג לשימור המסורת, מתי באה ו' החיבור בין השמות ומתי אינה באה.

² בבלי בבא בתרא קכ ע"א.

³ רשב"ם על בבא בתרא, קכ ע"א: "ומסתבר דכך נולדו כדכתיב 'לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה'".

⁴ בבלי פסחים ג ע"א. אמנם בבר' ז:ב דובר במניעת גנאי ישיר ("הבהמה אשר לא טהרה") ובבנות צלפחד בעקף, ברם המשותף לשניים שהם קשורים בתכונה מולדת.

⁵ יש מדרשים כתנחומא המתרצים את מוכנות יעקב לשאת את הצעירה, בהורתה של רחל לפני לאה, ובייעודה של לאה לעשיו, ברם מאמרנו דן בסוגיה לפי פשוטו של מקרא.

⁶ ר' ברוך הלוי אפשטיין בפירושו על אתר.

⁷ בר' כה:יג; בר' לו:מ; שמ' ו:טז; במ' ג:ג (הבכר).

⁸ שמ' א:א, וראו מאיר גרוזמן, 'סדרם של שבטי ישראל בתורה', ניב המדרשה יג, תשל"ח-ט; מנחם ליבטאג, שיעורים בפרשת השבוע: פרשת במדבר, ישיבת הר עציון (בית המדרש האלקטרוני).

לא ידוע אם קשר זה אקראי בלבד, או גם סיבתית. **הצעות לפתרון מקצת התהיות האמורות:** ר' יהודה אינו רואה דופי בהצגת הבנות ברשימות הראשונות לפי סדר חוכמתן, שכן בדיון משפטי¹⁷ ובישיבה, הכרוכים בהתמודדות עם אתגרים הלכתיים ולימודיים מורכבים, "הלוך אחר החכמה".¹⁸ כל חובשי הספסלים בבית הדין ובבית המדרש הוכרו כחכמים, גם אלה שבשורות האחרונות. במפגש המדרשי שבין משה רבנו ובית מדרשו של ר' עקיבא "הלך (משה) וישב בסוף שמונה שורות".¹⁹ עם זאת, נותרנו בבהירות שאינה מספקת באשר לסיבת שינוי סדרן של שתיים מהבנות בלבד; האם אכן משמעות הדבר שתוצאה הייתה השנייה בדירוג החוכמה ונעה האחרונה?

פירושו של ר' ישמעאל "מלמד ששקולות היו" אינו בהכרח בלתי תלוי בקודמו. ייתכן שהוא אף מסכים עם ר' יהודה בר זבידא, אלא שהוא מדגיש כי שינוי הסדר ברשימה הראשונה, תהא הסיבה אשר תהא למניעו, הותיר את משפחת בנות צלפחד מאוחדת, ובין הבנות שרר יחס של שוויון וכבוד, ובכך תפארתן. זהו גם מסר מחנך לדורות. באשר לשיטה, הקושרת בין הרשימות הראשונות לסדר הלידה ובין הרשימה האחרונה לסדר החוכמה²⁰ או לסדר הנישואין שלא לפי הלידה,²¹ ניצבת ברקע השאלה, מדוע היה סדר הנישואין שונה מסדר הלידה? אפשר להסביר זאת במספר אופנים: האחד, אכן מקדמת דנא נהגו להקדים במקומות מסוימים²² את נישואי האחים והאחיות הגדולים לאלה הצעירים. לבן ניסה להונות את יעקב באמצעות מנהג זה, אך אין הוא מייסדו, אלא עד לקיומו "דמצין[ו] בכמה מקומות שלמדין הלכה אף מרשעים אם הוא כתוב בקרא".²³ המנהג חל בתנאים מסוימים, ובאחרים לא. דוגמאות:

א. לכתחילה יכול אח צעיר להתחתן לפני הגדול, אם טרם הזדמנה אישה לגדול.²⁴ ברוח זו, ייתכן ואופציות הנישואין של בנות צלפחד לא עלו בו זמנית.

ב. המחויבות על שמירת הסדר הוטלה על אבי הילדים, אך לא על הילדים עצמם. צלפחד כבר לא היה בחיים, על כן דין הקדימה לא חל.²⁵ יצוין שיש החולקים על כך.²⁶

בהסברים אלה אין כדי להבהיר את הסיבה להחלפת תוצאה ונעה בלבד, הן בנישואים והן בנחלות. ניתן להציע, שמניע סיטואציוני כלשהו,

¹⁷ מסכת סנהדרין, פרק ד, משנה ד.

¹⁸ ר' אמי, בבא בתרא קכ"א.

¹⁹ מנחות כט"ב.

²⁰ אור חיים על במ' כז:א.

²¹ הראב"ע לעיל.

²² בר' כט:כו: "ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה".

²³ זאב וולף לייטער, שו"ת בית דוד, אוסטריה תרצ"ב, ח"א סי' ז.

²⁴ ר' משה פיינשטיין, אגרות משה, אבן העזר, ח"ב, סי' א.

²⁵ יצחק זילברשטיין, חשוקי חמד, נדרים סו"ע"א.

²⁶ שלום מרדכי שבדרון, שו"ת מהרש"ם, "לא יעשה כן במקומנו לשאת הצעירה לפני הבכירה" (יש בדבריו משחק מילים בין 'לשאת' ובין 'לתת', הזהות בהגייתן במבטא האשכנזי).

מופיע ברשימה השלישית. הדעות חלוקות אם רשימת הבנות, בסמוך להתייצבותן לפני משה, אכן מלמדת על סדר התייצבותן לפניו. ר' יהודא בר' זבידא סבור, שאכן כך הדבר, עמדתו של ר' ישמעאל אינה ברורה, והגל מפרשים סבור שהדברים אינם קשורים בהכרח. ראב"ע⁹ ואור החיים¹⁰ סבורים שהרשימות הראשונות ערוכות לפי סדר לידת הבנות. תהא אשר תהא המשמעות ההיררכית של רצף השמות ברשימות הראשונות, לא ניתן לייחס להן סדר אקראי.¹¹

הרשימה השלישית והאחרונה: ניתן להצביע בזהירות הראויה על הרשימה, כתואמת את מיקום הנחלות של הבנות בארץ. הדבר נסמך על תגלית "חרסי שומרון" בתחילת המאה העשרים. בתגלית כמאה חרסים-אוסטרקונים הכתובים בדיו, והמעידים על העברת תוצרת בין ישובים ואחוזות בנחלת מנשה. מוזכרים בהם שמות הנחלות, ובהם חלק משמות בנות צלפחד, והדבר מלמד ככל הנראה על מקום נחלותיהן. על סמך זאת, ובעקבות מחקר אינטנסיבי, שרטט אריה בורנשטיין מפה עם מיקום הנחלה של כל אחת מהבנות.¹² במבט ממזרח למערב ניכר הסדר המקורב להלן:¹³ מחלה, תרצה ונעה,¹⁴ חגלה¹⁵ ומלכה. ברשימות של הבנות בפסוקי התורה, תרצה ונעה אינן סמוכות זו לזו.

בורנשטיין מסופק באשר לזיהוי מיקומה של נחלת נעה וכותב: "הזיהוי של נחלת נעה הוא הפחות מבוסס. מחד נזכרה בחרסי שומרון ומאידך, לא נזכר יישוב בתחומה והזיהוי בחרס א' - נחום / נעום אינו וודאי". יוחנן אהרוני¹⁶ מסיק, על סמך חרסי שומרון ומחקריו, שנחלת נעה הייתה המערבית ביותר בנחלת הבנות. אימוץ ההצעה של בורנשטיין באשר לסדר הנחלות (מלבד הזיהוי המסופק של נחלת נעה, ומיקום נחלתה בהתאם להצעת אהרוני) מוביל לסדר הנחלות כלהלן, ממזרח למערב: מחלה, תרצה, חגלה, מלכה, נעה. זהו בדיוק סדר הבנות ברשימה האחרונה (במ' לו:יא), שר' יהודה מייחס לה את סדר הלידה. אם כן, יש מתאם מלא בין שתי הרשימות. לפי שעה

⁹ במ' לו:יא.

¹⁰ במ' כז:א.

¹¹ על ההבדל בין אקראיות ומקריות, ראו ע' מרצבך, הגיון הגורל, ירושלים תשס"ט.

¹² א' בורנשטיין, "מנהל וכלכלה של ארץ מנשה בשלהי ממלכת ישראל - לאור ניתוח מחודש של חרסי שומרון", בתוך: ז"ח ארליך וי' אשל (עורכים), מחקרי יהודה ושומרון, א, 1992, עמ' 66-121. ראו גם מאמרו: "תרומת הארכאולוגיה להבנת חלוקת הנחלות לבני מנשה ולבנות צלפחד", דף שבועי לפרשת מסעי, תשע"ז (מס' 1229).

¹³ הנחלות ממוקמות על פני שטח גדול, בטווח רחב של קווי אורך ורוחב גיאוגרפיים. ההתייחסות לציר מזרח ומערב הינו חד ממדי בלבד.

¹⁴ נעה ממוקמת צפונית לתרצה ובקווי רוחב גיאוגרפיים דומים.

¹⁵ קיימת חפיפה מסוימת, בקווי האורך, בין נחלות חגלה ומלכה, אך נחלת חגלה מתחילה מזרחית למלכה, ונחלת מלכה מסיימת מערבית לחגלה.

¹⁶ י' אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ח, עמ' 284.

לסיום, יותר משסיפקנו תשובות, עוררנו שאלות. לא בכדי כינינו את מאמרנו: "בדרך לפענוח משמעות אי-העקיבות..." - מסע של לימוד רב דורי שטרם מוצה. מטרתנו לעודד התבוננות נוספת בעומק הפשט, מתוך עימותו עם ערכי יסוד, היגיון צרוף, ידע מערכת ומדעי, ובאמצעות ניתוח קפדני של הטקסט כשלעצמו, תוך השוואתו עם לשונות דומים במקרא.

שהצנעה יפה לו, עורר צורך להקדים את הקצאת נחלת תרצה, ואולי אף את נישואיה, ואת דחיית נעה לסוף הרשימה. במידע סמוי זה כלולה גם הסיבה לשינוי בסדרן של נעה ותרצה בלבד, ולא על ידי הכנסת תרצה בין מחלה ונעה. עצם תיעוד השינוי בתורה מהווה מסר באשר ללגיטימציה לשינוי היררכית הקדימות של האחיות הבוגרות, במקרים חריגים.

עורך: פרופ' יוסף עופר **עורכת לשון: רחל הכהן שיף**

הדף השבועי יוצא לאור
על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס
בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון